

2. KAPITEL

HERLUFSHOLM

Birk og sogn

Hvornår *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøje* første gang besøgte Skovkloster, vides ikke. De var nok ikke helt uden kendskab til deres nye gods; men deres første handlinger med hensyn til det blev holdt i en traditionel stil, der blot gav besiddelsen samme status som andre samlede adelsgodser.

Det første, de foretog sig, var at få tre kongebreve, som også udstedtes under rigsrådsmødet i Odense, på ugedagen for mageskiftet.

Det ene brev er rettet til lensmand *Lave Ulfstand*, som fik ordre til straks at udlevere klosteret med dets gods og kirken med dens ornamentter. Endvidere skulle de nye ejere have alle indtægter for det løbende år og lige så meget løseøre, som de gav kongen på Hillerødsholm. Det siges udtrykkelig, at hr. Herluf også skulle have alle klosterets bier, et vidnesbyrd om, at sukker var en sjælden vare ¹.

Det andet brev siger, at kongen af „synderlig gunst og nåde, så og for troskab og villig tjeneste . . . har undt og tilladt . . . , at fornævnte hr. Herluf Trolle (og) hans arvinger til evig tid må og skal have, nyde, bruge og beholde sådan fri birkeret og rettighed udi Skovkloster sogn, som frit bruges og holdes udi noget birk på landet ²“.

„Skovkloster sogn“ blev altså en egen jurisdiktion, og det tilføjedes udtrykkelig, at birket skulle omfatte alle de ejendomme, som medfulgte i mageskiftet. For beboerne på godset var det næppe noget nyt ³; men de ejendomme, som godset senere forøgedes med, gled ikke ind i birket, før *Corfitz Trolle* i 1676 fik tilladelse til, at birkeretten skulle omfatte alle Herlufsholms bønder inden for en afstand af 2 mil fra hovedgården. På det tidspunkt var godserhvervelserne dog forlængst endt, og den dag var nær, hvor det meste af det inddragne gods måtte afstås for at holde de største kreditorer stangen ⁴.

I det tredie og sidste brev af 8. juli 1560 befaler kongen, at sognefolket i Vridsløse og Ladby sogne for fremtiden skal søge Skovklosters kirke. *Herluf*

Trolle må beholde de ornamenter, klokker og andet inventar, som findes i kirkerne, godset får patronatsret til Skovklosters kirke og tillige ret til kongens part af tienden af de nedlagte sogne ⁵.

Her er spiren til det endnu eksisterende Herlufsholm sogn; men de nye ejere fik hurtigt øjet op for, at det ikke var stort nok. Året efter fik de derfor tilladelse til, at bønderne i Holsted og Øverup også måtte søge Herluf Trolles sognekirke, „som ligger uden for Schoukloster som nu kaldes Herloffsholm“ ⁶. Hidtil havde disse bønder søgt til Næstved, antagelig til St. Mortens kirke.

Det er besynderligt, at ægtefællernes bestræbelser gik uden om Lille Næstved, som ligger langt mere bekvemt for klosterkirken end landsbyerne øst for Susåen. Men det er en kendsgerning, at denne landsby først blev inddraget under kirkesognet ved et kongebrev af 25. august 1569 ⁷, på et tidspunkt, hvor de begge var uden direkte indflydelse. *Herluf Trolle* var død, og *Birgitte Gøje* havde frasagt sig forstanderskabet. Denne amputation af Næstveds St. Peders sogn mødte nogle år senere protest fra en ny sognepræst. Han var utilfreds med, at embedet havde mistet en hoben sognebørn, og på hans klage gav kongen ham 6 pund korn (24 tønder) årlig af Roskildegård len. Erstatningen var „indtil videre“ og er antagelig ophørt, da magister *Jørgen Andersen* fratrådte embedet i Næstved i 1601 ⁸.

Landsbykirkerne

Senere tider har bebrejdet *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøje*, at de på denne måde prisgav kirkerne i Vridsløse og Ladby, og *Helms* går ud fra, at de straks blev revet ned ⁹. Men sådan gik det ikke, og hvad man end kan mene om de nedlagte kirkers landskabelige betydning, må man ikke glemme, at der også bortset fra det traditionelle i sogneopbygningen var gode grunde til prisgivelsen. For det første var de to kirkesogne små og fattige. Det ene omfattede 14 familier i Vridsløse, og det andet de 19 familier i Ladby og Guderup. Kirken i Vridsløse ejede et stykke jord med mindre end 1/2 tønde hartkorn, medens Ladbykirken var besiddelsesløs. Der var altså ikke store midler til at opretholde dem som kirker, end sige som kirker med egne præster. For det andet lå der en stor og prægtig kirkebygning på Skovkloster, som indtil 1559 havde genlydt af munkenes messer, men der var ingen menighed, og nu var munkene borte. Kaldte klokkerne, trængtes ingen sognebørn i det smukke rum, og skulle gudstjeneste holdes og bygningen bevares, måtte alle udgifter tages af kirke ejerens lomme. Til huskapel var kirken for stor, og det kunne føles bittert, hvis andre kirkesogne sankede i lade, når tienden toges fra markerne i godsets landsbyer.

Begge de nye ejere var oprigtige kristne og ivrige lutheranere, og det måtte

være naturligt for dem at ønske, at netop *klosterkirken* blev fyldt af en levende menighed, som sammen med dem kunne fryde sig over Evangeliets frigørelse og med salmesangen bortjage fortidens skygger.

I første omgang fik klosterkirken tilgang af de omtalte 33 familier, året efter kom der 21 familier til, og desuden må man regne med, at der var eller snart kom flere huse i de 5 landsbyer. Da Lille Næstved kom med, betød det en forøgelse på 50 pct.

Men man kommer selvfølgelig ikke uden om, at de to landsbykirkers livstråd blev skåret over. Deres tilværelse som menighedernes samlingspunkt hørte op, og de nye godsejere fik hånd og halsret over værdier, som generationers fromhedsliv havde samlet. Målt med verdens alen var de måske små. *Frederik 1's* tid havde ikke været kirkernes guld og sølv gunstig¹⁰, og sådanne småkirker ejede vel ikke mange herligheder. Den døbefont fra Vridsløse kirke, som nu står i Klostergården på Herlufsholm, vidner dog om, at de ikke var blottet for skønhedsværdier.

Om Vridsløse kirke ved vi ikke ret meget. Omkring 1620-1630 anvendtes tårnet til kornoplæg, og 1630 blev der betalt for at få to mænd begravet i kirken. I 1678 solgtes den revnede kirkeklokke, 1698 opførtes en „dansk skole“ på kirkegården, og i 1755 repareredes 76 favne (ca. 150 m) kampestensmur omkring kirkegården, mod at bønderne forpligtede sig til fremtidig at holde muren vedlige. Den var så brøstfældig, at svin og kreaturer kunne gå og rode på gravene. Kirken smuldrede antagelig hen.

Om Ladby kirke vides det derimod, at man i 1650 fjernede 2500 tagsten, og at dens mure blev delvis nedbrudt i 1701. De nedtagne sten (5000 hele og 1500 halve) anvendtes til et kapel på de gamle grundmure. Ti år før havde sognepræsten forgæves foreslået, at en have ved sognekirken skulle indrettes til sognekirkegård, fordi de to landsbykirkegårde „ligner mere galgebanken end kirkegården, og man på disse øde steder både ikke uden frygt kan gøre og høre prædiken, så og det er hans livs fortærelse og sygdoms årsag, som der skal prædike“¹¹.

I 1737 søgte bønderne vest for åen forgæves om, at kapellet måtte blive repareret; men 25 år senere fjernedes „det endnu stående stykke mur“, og kampestenene anvendtes til nye trappetrin ved forpagterboligen og fra Munkelængen (Klosterbygningens østfløj) til Nyhave. Man tog dog ikke det hele med, og grundplanen ses tydeligt i den overleverede ruin af kirken.

Bøndernes vedhængen ved de gamle kirker viste sig i deres begravelsesvaner. Vel lod man en sjælden gang klokkerne på Herlufsholm lyde, når de døde stedtes til jorden; men helt op i dette århundrede benyttedes Ladby kirkegård, og på Vridsløse kirkegård kastedes nye grave endnu i 1890'erne. Det havde også den

praktiske betydning, at gravstederne på landsbykirkegårdene var gratis, medens Herlufsholms ledelse forlangte betaling for begravelse ved sognekirken.

For Holsteds og Øverups vedkommende gav de ændrede sogneforhold sig udslag i, at vejen med kisterne nu gik mod nord til Vridsløse. Vejen fra Øverup til Vridsløse kaldtes „Ligvejen“.

Skovklosters kirke blev sognekirken, og sognedannelsen og birkeretten var tilsammen årsag til, at to af vore ærværdige herredsskel blev brudt.

I mageskiftebrevet fra kongen, i fundatsen fra 1565 og i adskillige yngre dokumenter henregnes Vridsløse, Holsted og Øverup til Tybjerg herred; i dag hører de til Øster Flakkebjerg herred. Sådan opførtes de nemlig i forarbejderne til Matriklen af 1844, og selv om man på kontorerne i København fandt det be-

Døbefont fra
Vridsløse Kirke.
Nu i
Herlufsholms
Klostergård.

synderligt, at en stor å som Susåen ikke dannede herredsskel gennem Herlufsholm, erklærede både herredsfogderne i Tybjerg og Flakkebjerg herreder, sognepræsten og godsforvalteren, at sådan havde det „altid“ været. Man bøjede sig også for, at Grimstrup hørte til Tybjerg herred ¹². Det stemmer heller ikke med mageskiftebrevet; men begge ændringer skyldtes kirkesognets afgrænsning. Grimstrup forblev under St. Peder i Næstved. De andre landsbyer kom under Herlufsholm kirke, og i farten trak de Dræset og Rådmandshaven med over til Øster Flakkebjerg herred. Endelig gled Appenæs, som hørte under Vejlø kirke, fra Tybjerg til Hammer herred, fordi det nye birk fra 1560 til 1809 bragte landsbyen ud af Tybjerg-herredsfogdens interessesfære.

Hverken Vridsløse eller Ladby havde haft residerende præster. Kirkerne blev sikkert betjent fra Skovkloster ¹³, og der eksisterede derfor ingen præstegård. Dette savn afhjalp kongen, idet han samtidig med patronatsretten gav klostrets gård i Rejnstrup til en præstegård. Det var en stor bondegård, men den havde en fejl. Den lå ca. 10 km fra den nye sognekirke og endnu længere fra sognefolket øst for åen. Den blev næppe heller taget i brug efter formålet. *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøje* foretog et indre mageskifte og bestemte i 1563, at en gård i Lille Næstved skulle være præstegård. Samtidig gav de et hus til degnebolig, og præstegården fik forskellige goder, således at den næppe var væsentlig ringere end Rejnstrup-gården. Men i de første år så man det særsyn, at præsten boede uden for sit sogn.

Herlufsholm opstår

Frederiksborg afløste *Hillerødsholm*, og den temmelig nye bygning måtte vige for kongens slot. Det var *Herluf Trolle*, som kom til at forestå både navneskifte og ombygning, og for en nutidig betragtning kan hans udnævnelse som første lensmand på Frederiksborg synes taktløs. Han og hans ægtefælle holdt meget af deres nordsjællandske gods og var kun nødig gået ind på mageskiftet. Det nye lensmandshverv måtte fylde ham med ulyst. Men det er slet ikke sikkert, at man i datiden så således på det. Måske betragtedes det både som en hæder og en hensynsfuldhed.

Hvordan man end ser på forholdet, kommer man ikke udenom, at der ligger et svar til kongen i ægtefællernes første selvstændige handlinger på det nye gods. Som Frederiksborg afløser Hillerødsholm, afløser *Herlufsholm Skovkloster*. To stedsbestemte navne viger for ejernavne. Og som kongen bygger på Frederiksborg, regner man med, at ægtefællerne bygger på Herlufsholm ¹⁴. De søger at fjerne noget af klosterpræget og at give deres sædegårdsbygning et ansigt, som passer til en adelsfamilie.

Herluf Trolle
14/1 1516-25/6 1565.

Om byggeriet kan man kun gisne. Om navneforandringen er der derimod klarhed. Første gang, vi møder Herlufsholm-navnet, er i to bøger, som Herluf Trolle gav sin hustru den 9. september 1560 ¹⁵.

Efterleddet „holm“ kan forekomme mærkeligt i vore dage; men i ældre dansk betød en holm også et mark- eller engstykke omgivet af vand, sump, grøfter o. a., ja bare en plet, som hæver sig over omgivelserne. Midt i det sekstende århundrede var forholdene helt anderledes end i dag. Terrænet nord og vest for gården var sumpet, og mod syd minder den dybe „Spøgelsesgrøft“ endnu om en vandfyldt afgrænsning, hvortil der gik en grøft fra Portbygningen (nu godsforvalterens hus). Gennem munkenes anlæg af fiskedamme var der desuden skabt lige som en voldgrav rundt om tre af gårdens sider, og mod øst dannede Susåen skel ¹⁶.

Trods alt var klosteret dog sejglivet, og hertil bidrog den anvendelse, som Herlufsholm fik ved skolens oprettelse. I officielle dokumenter tales om *Herlufsholm Kloster* i flere hundrede år, i folkemunde på egnen har man talt om „Klosteret“ helt op i dette århundrede, og endnu taler vi om „Klosterbygning-

gen“. Til gengæld viste Herluf-navnet sig også livskraftigt. To nærliggende landsbyer fik i tidens løb navneforandring fra *Hellevmagle* og *Hellevlille* til *Herlufmagle* og *Herluflille* ¹⁷.

Naboforhold

De år, som fulgte efter mageskiftet, var travle arbejdsår for *Herluf Trolle*, og hverken han eller *Birgitte Gøje* har haft tid til et fast og langvarigt ophold på Herlufsholm. Vi kender derfor kun få dispositioner her fra deres side.

Et brev af 7. marts 1561 fra Næstved byråd gav anledning til et møde mellem Herluf Trolle og købstadens repræsentanter. Det gjaldt Overdrevet øst for byen og nogle vænger øst og nord for den, som var indtaget fra Overdrevet. Disse jorder havde gentagne gange været et stridens æble mellem klosteret og byen; men selv om Herluf Trolle og Birgitte Gøje for godt naboskabs skyld gav byens borgere ret til fortsat at græsse deres kvæg på Overdrevet og to år senere skænkede lejeafgiften til uddeling blandt byens fattige skolebørn ¹⁸, opnåede de kun at så frø til nye stridigheder. Købstaden var uden for mageskiftet, men da det nye Herlufsholm praktisk talt omklamrede den, er det forståeligt, at naboskabet kunne give anledning til stridigheder, også bortset fra Overdrevet og vængerne. Fra Holløse til Evens udløb i fjorden beherskede Herlufsholm Susåen bortset fra strækningen på østre bred fra Magle Mølle til Rønnebækkens udløb i åen mellem Åderup og Appenæs. Her var fiskeriet stridens emne. I Lille Næstved fandtes driftige folk, som konkurrerede med handlende og håndværkere i købstaden. Her var også noget at slås om.

I 1562 mageskiftede Herluf Trolle med fru *Marie Skovgaard* til Ovesholm i Skåne. Han afstod to gårde i Skåne og fik til gengæld en stor gård i Fensmark ¹⁹. Den lå uden for birket, men var i stiftelsens eje i 200 år. Ellers taler kilderne kun om mindre dispositioner over huse og vænger, før vi kommer til de i Herlufsholms historie skelsættende begivenheder i 1565.

Fundatsen

Overleveringen fortæller det lille kønne sagn, at *Herluf Trolle* og *Birgitte Gøje* den første nat på Herlufsholm hver for sig drømte, at dette sted skulle blive et helligt sted ²⁰. Man skulle måske snarere sige: forblive et helligt sted; men hvor lidt eller meget man end vil lægge i denne tradition, der er et typisk vandresagn, er det en kendt sag, at de begge delte tidens interesse for at opbygge et godt skolevæsen, og at de i praksis havde vist vilje til at yde deres bidrag ²¹.

Herlufsholms Fundats, „Given og skreven på Herloffsholm onsdagen næst efter Dominicam Cantate (som er den 23 dag May) Anno Dm Mdlxv.“ Underskrifterne lyder (tv.): „Dette består jeg Herloff Trolle med min egen hånd for mig og mine arvinger“ og (th.): „Dette består jeg Berethe Goye med min egen hånd for mig og mine arvinger“. (Rigsarkivet). De to små segl er stifternes. Det store hører til den vedhæftede kongelige stadfæstelse.

Hvornår planerne om Herlufsholm som sæde for en skole er modnedes, ved vi ikke; men allerede i et brev af 20. dec. 1564 fra *Oluf Mouritsen* til Birgitte Gøje beder han hende gemme brevet „udi en af eders daglige bøger, at I ikke skulle glemme stilen, eller på skolen, at eders unge adel kunne lære nogen skikkelighed“²². Planerne har utvivlsomt gæret i nogen tid, og nu er det, lige som ægtefællerne har en forudelse om, at tiden til at realisere dem er knap. Det er, som de mærker, at den enes timeglas er ved at rinde ud.

I hvert fald står de onsdag den 23. maj 1565 på Herlufsholm med et dokument, som begge har sat deres navn under, og hvori de giver en meget væsentlig del af deres formue til en skole for „menige ædlinger og andre ærlige mænds børn i Danmarks rige“. Umiddelbart efter begiver de sig til København, og lørdag den 26. maj får de på Københavns slot en kongelig stadfæstelse på deres gave, som i de næste 100 år var en stor fordel for stiftelsen, og hvis bortfald efter Enevældens gennemførelse betød en katastrofal økonomisk omvæltning. I stadfæstelsen giver *Frederik 2* nemlig stiftelsen „al den frihed, som adelens arvetjenere her udi riget haver“, og det betød først og fremmest skattefrihed for hele godset. Men stadfæstelsen indebar noget mere. Det synes flere gange, som om senere konger har ladet sig påvirke af deres forfaders velvilje og derfor støttet Herlufsholm, når stiftelsens livstråd var på nippet til at bryde.

En uge efter den højtidelige handling på slottet går flåden under sejl med Herluf Trolle som øverste admiral og anfører. Fire dage senere såres han ved Femern og kommer for sent under lægebehandling som følge af sin omsorg for mandskabet og sin interesse i kampens fortsættelse. Den 8. juni vender han hjem til København, og den 25. s. md. lukker han sine øjne for evigt.

Selv et så kort resumé af denne forsommers begivenheder viser tydelig, at det var på høje tid, at fundatsen kom til verden²³, og selv om dens juridiske betydning for Herlufsholm vil vise sig at være ringe, har den haft så meget desto større moralsk betydning. Det er slet ikke uberettiget at betragte den 23. maj som Herlufsholm Skoles fødselsdag.

Eksemplet smittede. Tre år senere oprettede kongen en skole på Frederiksborg, og nogle år senere oprettede han en skole i det gamle cistercienserkloster i Sorø. Skolen i Frederiksborg fik ingen lang levetid, men flyttedes til Sorø i 1585, og om end Herlufsholm har haft en bevæget tilværelse og må takke kongegunst for, at det endnu er til, så har det dog i forhold til Sorø levet stille og fredeligt.